

Beata Sufa

UNIwersytet PEDAGOGICZNY W KRAKOWIE

ROZWIJANIE WYOBRAŹNI TWÓRCZEJ DZIECI W EDUKACJI ELEMENTARNEJ

Abstract

Article tends to show meaning of creative imagination as a source of child's creativity. It emphasizes the role of creative imagination in child's development of ability to study, during the elementary education. Article also discusses ways of developing and stimulating the creative imagination, which can be useful to pupils while assimilating the knowledge and in practical activities.

Key words: imagination, creative imagination, creative abilities, creativity, creative activity, development support, elementary education

Słowa kluczowe: wyobraźnia, wyobraźnia twórcza, zdolności twórcze, kreatywność, aktywność twórcza, wspomaganie rozwoju, edukacja wczesnoszkolna

WSTĘP

Wyobraźnia twórcza jest jedną z najistotniejszych zdolności, które przyczyniają się efektywnego wykorzystania potencjału twórczego. Umożliwia człowiekowi poruszanie się w otaczającej go rzeczywistości, którą tworzy i w której żyje. Rozwijanie wyobraźni w każdej z jej funkcji, czy to poznawczej, stymulującej czy kreatywnej, jest ważnym czynnikiem w przystosowaniu się do środowiska. Niestety w szkole przykładą się większą wagę do wyposażenia uczniów w niezbędną wiedzę i umiejętności niż do rozwijania ich zdolności twórczych, które są bagatelizowane. Dorośli często uczą dzieci nadmiernej ostrożności, kompromisu, wzorowania się na utartych schematach, ograniczając ich rozwój twórczy. Wówczas zanika zapal do tworzenia i wyobraźnia. Przygotowanie dziecka do życia w świecie nieustannych zmian, w którym nie sprawdzają się przestarzałe informacje czy standardowe recepty, wymaga pokierowania jego wychowaniem tak, by potrafiło uruchomić swoją wyobraźnię, realizować zmiany, zdobywać wiedzę i wykorzystywać ją w nowych sytuacjach.

Na twórcze znaczenie wyobraźni, a zwłaszcza wizualizacji, wskazują obserwacje potoczne i zeznania introspekcyjne, jak również kontrolowane badania eksperymentalne. Tworzenie obrazów umysłowych, a następnie przekształcanie ich, łączenie i wszelkie inne manipulacje to operacje zastępcze wobec działania na prawdziwych, materialnie istniejących przedmiotach¹. Przynoszą zatem skutki, które w świecie realnym nie byłyby możliwe. Dlatego zabiegi z wykorzystaniem wyobraźni i wizualizacji są powszechnie wykorzystywane w treningach twórczości i programach rozwijania zdolności twórczych².

DEFINICJA WYOBRAŹNI

Wyobrażenia to proces poznawczy, odpowiedzialny za powstawanie wyobrażeń, definiowany jako: umiejętność przypomnienia lub wytworzenia w umyśle dowolnych obrazów przedmiotów, scen, zjawisk, sytuacji zaistniałych, hipotetycznych lub nie mogących zaistnieć w rzeczywistości wyimaginowanej, czyli wyobrażonej³. Należy podkreślić, iż informacje odbierane i zapamiętywane przez człowieka mogą przyjmować postać nie tylko obrazów, ale i słów. Zakodowane w postaci znaków graficznych i werbalnych ślady procesu zapamiętywania składają się na konkretne doświadczenia, tworząc w umyśle tzw. reprezentacje poznawcze, czyli „odpowiedniki obiektów — realnie istniejących, jak też fikcyjnych lub hipotetycznych [...]”. Reprezentacja zastępuje swój obiekt w procesach przetwarzania informacji⁴.

Słownik PWN definiuje pojęcie *wyobraźnia* „jako zdolność do tworzenia wyobrażeń twórczych, przewidywania, uzupełniania i odtwarzania oraz zdolność przedstawiania sobie zgodnie z własną wolą sytuacji, osób, przedmiotów, zjawisk itp. nie widzianych dotąd”⁵.

Wyobrażenie z kolei, jak pisze K. Borzęcki, to „wywołanie w świadomości obrazów przedmiotów i sytuacji, które w danej chwili nie oddziałują na narządy zmysłowe człowieka; wyobrażenie opiera się na uprzednio poczynionych spostrzeżeniach i fantazji”⁶.

Warto podkreślić, iż w wyobraźni powstają zarówno wyobrażenia odtwórcze — stanowiące obrazy przedmiotów, osób, scen czy zjawisk, wcześniej spostrzeżonych i zapamiętanych i pojawiające się pod ich nieobecność⁷, jak i twórcze, które są obrazami przedmiotów, scen czy zjawisk nieistniejących i mogą być tworzone jako kombinacja znanych elementów (tzw. centaur) lub też jako zupełnie coś innego (dzieło naukowe, rysunek plastyczny, utwór muzyczny)⁸.

¹ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

² W. Limont, *Synektyka a zdolności twórcze*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1994; W. Limont, *Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1996.

³ E. Podrez, A. Czyż, *Wyobrażenia jako jaźń twórcza. Studia z etyki, literatury i sztuki*, Wydawnictwo NERITON, Warszawa 2002, s. 8.

⁴ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Istota forma reprezentacji umysłowych*, [w:] *Psychologia poznawcza*, red. E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 60.

⁵ *Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 1995, s. 768.

⁶ K. Borzęcki, *Leksykon podręczny*, Wydawnictwo Księgarnia Oświata, Olsztyn 1994.

⁷ J. Górniewicz, *Sztuka i wyobrażenia*, WSiP, Warszawa 1989, s. 5.

⁸ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1994.

Między generowanymi przez wyobraźnię obrazami odtwórczymi i twórczymi występuje dynamiczna zależność. Zdolność ta współpracuje z wieloma mechanizmami psychicznymi oraz jednoczy rozmaite procesy odbywające się w obrębie psychiki. Uwaga, emocje, pamięć, empatia, intuicja, myślenie powiązane są z tą dyspozycją. Są to związki specyficznego typu. Zarówno wyobraźnia, jak i wspomniane dyspozycje czy też wyżej wymienione mechanizmy psychiczne przyjmują informacje poprzez funkcjonującą wyobraźnię twórczą. Człowiek odbiera wiele bodźców z postrzeganej przez siebie rzeczywistości. Strukturalizacja danych, które napływają do jednostki odbywa się już w samym akcie percepcyjnym. Taka struktura bliska jest tej, którą podmiot kiedyś już doświadczył.

W początkowej fazie życia człowieka istnieje dominacja odtwórczości nad twórczością. Przyczynia się do tego proces socjalizacji, czyli multiplikacja wielorakich czynności, ułatwiających społeczne funkcjonowanie jednostki. Całkiem możliwe jest, że w kolejnych etapach bytu jednostki widoczne są tendencje kreacyjne, ułatwiające projektowanie własnego życia oraz odcisnięcie śladu swojego istnienia w świadomości społecznej. Przykładem takich działań może być tworzenie dzieł sztuki, wynalazki naukowe, cuda techniki, czy też wywieranie wpływu na innych, choćby przez działalność polityczną czy społeczną. Od wczesnego dzieciństwa do uzyskania wieku dojrzałego, w odniesieniu do planowania swojego losu, dominują wyobrażenia odtwórcze, a twórcze natomiast w działalności artystycznej. Z kolei od dojrzałości do starczego wieku zazwyczaj proporcje te ulegają odwróceniu. Jednak tak wśród artystów zawodowych, jak i amatorów, naukowców, techników czy też dziennikarzy, wyobrażenia twórcze posiadają sporą przewagę nad odtwórczymi zarówno w działalności społecznej, jak i zawodowej.

Wyobraźnia jako umiejętność przewidywania możliwych, przyszłych zdarzeń na podstawie bieżących informacji umożliwia uniknięcie pewnych negatywnych zdarzeń lub przygotowanie się do nich, jeśli są niemożliwe do uniknięcia. Rolą wyobraźni jest więc nie tylko zrównoważenie, lecz także inspiracja. Wyobraźnia jest więc nadawcą impulsu, który stymuluje do działania wraz z uruchomieniem wszystkich mechanizmów i dyspozycji psychicznych umożliwiających rozwiązanie określonego problemu.

Jedną z najistotniejszych zdolności przyczyniających się do efektywnego wykorzystania potencjału twórczego jest wyobraźnia twórcza. Twórcy teorii genploracji (Ronald Finke, Thomas Ward i Steven Smith) zwracają uwagę na znaczenie wyobraźni twórczej, jako zdolności do transformowania obiektów w umyśle czy wizualizacji, a także opisują przeszkody stojące przed umysłem twórczym, wskazując na deprymujący wpływ wskazówek i sugestii prowadzących do fiksacji.

Wyobraźnia twórcza to zdolność do twórczego przekształcania, wytwarzania nowych wyobrażeń w toku działania, w wyniku którego powstaje określony wytwór, w jakiejś mierze samodzielny i oryginalny, to zdolność do ekspresyjnego wytwarzania nowych wypowiedzi. Cechuje się płynnością wyrażeniową, oryginalnością treści, formy i sposobu ekspresji, spójnością struktury językowej i użytecznością. Zdaniem W. Limont⁹ cechą charakterystyczną wyobraźni twórczej jest „dynamiczność obrazów umysłowych, która związana jest z ciągłym przekształcaniem obrazów mentalnych w jakościowo odmienne wyobrażenia”. Tworzenie obrazów umysłowych, a następnie

⁹ W. Limont, *Synektyka a zdolności twórcze...*

przekształcanie ich, łączenie i wszelkie inne manipulacje to operacje zastępcze wobec działania na prawdziwych, materialnie istniejących przedmiotach¹⁰.

Wyobraźnia twórcza jest charakterystyczną cechą osób pracujących twórczo, tj. wynalazców, konstruktorów, uczonych i artystów (pisarzy, kompozytorów, plastyków, architektów) oraz racjonalizatorów, którzy ulepszają rozmaite działy produkcji. Niezależnie od dziedziny działalności, jaką reprezentują, ich wyobraźnia pozwala na przekształcanie rzeczywistości dzięki temu, że planują, a następnie realizują nowe dzieła społecznie użyteczne, należące do kręgu kultury materialnej i duchowej. Wyobraźnia twórcza składająca się na proces tworzenia może być również rozwijana u uczniów.

Zdaniem Józefa Górniewicza wyobraźnia, twórczość i ekspresja stanowią jakby trzy kolejne etapy procesu psychicznego¹¹. Proces rozpoczyna się w wyobraźni etapem tworzenia. To ona uruchamia wszystkie zdolności i dyspozycje psychiczne dziecka. Powstają wtedy oryginalne powiązania pomiędzy różnymi elementami spostrzeżonej i zapamiętanej rzeczywistości. Tworzone są nowe idee, obrazy, które następnie realizowane są w praktyce. Zachowania te mogą przybierać różne formy, a efekty tego procesu ujawniają się w różnorodnej ekspresji dziecka: niewerbalnej (np. mimicznej), werbalnej, ruchowej, czy w okresie wczesnego dzieciństwa jako formy bardziej złożone: ekspresja plastyczna, muzyczna, konstrukcyjna¹². Zdaniem Ireny Wojnar

...wyobraźnia — ekspresja — twórczość to kategorie nie tyle wewnętrznego autonomicznego świata jednostki, ile jej nowego stosunku do rzeczywistości zewnętrznej. pozwala równocześnie na akt osobistej ekspresji i na zobiektywizowany akt twórczy, stanowiący również przetwarzanie samego podmiotu. Stają się równocześnie narzędziem pełniejszego poznania świata, osobistym jego przyswojeniem¹³.

Chociaż wyobraźnią dysponują w jakimś stopniu wszyscy ludzie, to jednak występują znaczne zróżnicowania jej twórczych możliwości u poszczególnych osób. Ta różnorodność poziomów wyobraźni jest uwarunkowana wieloma czynnikami, między innymi dziedzicznymi predyspozycjami do twórczości, jakością środowiska życia i wychowania dziecka. Im jest ono bogatsze, im więcej zróżnicowanych bodźców dociera do jednostki, tym bardziej twórcza jest wyobraźnia¹⁴.

ROZWÓJ WYOBRAŹNI DZIECKA

Wyobrazeniowa reprezentacja świata kształtuje się u dziecka wraz z ogólnym rozwojem psychicznym. „Rozwój wyobraźni uzależniony jest [...] od rozwoju całej psychiki — wszystkich jej struktur”¹⁵. Wyobraźnia jest ściśle związana z właściwościami

¹⁰ E. Nęcka, *Psychologia twórczości...*

¹¹ J. Górniewicz, *Rozwój i kształtowanie wyobraźni twórczej*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa–Toruń 1992.

¹² J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria — rzeczywistość — perspektywy rozwoju*, Trans Humana, Białystok 2003.

¹³ *Wychowanie estetyczne młodego pokolenia. Polska koncepcja i doświadczenia*, red. I. Wojnar, W. Pielasińska, WSiP, Warszawa 1990.

¹⁴ J. Górniewicz, *Rozwój...*, s. 15.

¹⁵ Tamże, s. 32.

indywidualnymi spostrzegania i myślenia człowieka, z właściwościami jego emocji i uczuć, z jego zainteresowaniami i uzdolnieniami, uwagą i pamięcią.

Dokładne wyznaczenie etapów rozwoju wyobraźni dla konkretnego dziecka jest niemożliwe. Granice między poszczególnymi etapami są bowiem płynne, gdyż dziecko osiągnąwszy dany etap, nagle cofa się w rozwoju, by nieoczekiwanie przejść do następnego. Charakter wyobrażeń dziecięcych zmienia się wraz z wiekiem i w związku z coraz wyższym poziomem organizacji czynności percepcyjnych.

W pierwszym stadium rozwoju wyobraźni znajdują się dzieci między pierwszym a trzecim rokiem życia. Pierwsze jej przejawy możemy zaobserwować w coraz to bardziej pomysłowych czynnościach poszukiwawczych niemowląt 8–20-miesięcznych, którym przedmiot zniknął z pola widzenia i jeżeli wcześniejsze sposoby działania okazały się bezowocne, by go odnaleźć, próbują nowych. Świadczy to o umiejętnościach ujmowania przedmiotu w przestrzeni i w czasie oraz o tym, że dziecko zachowuje jego obraz wówczas, gdy przestaje go spostrzegać¹⁶.

Wyobraźnia małego dziecka ściśle wiąże się więc z jego spostrzeżeniami i realnymi doznaniem, a wyobrażenia bliższe są niedokładnym przypomnieniem niż twórczym, świadomym przekształceniom elementów, które zostały wcześniej spostrzeżone¹⁷. Przykładem mogą tu być wczesne zabawy tematyczne dzieci w odtwarzanie prostych czynności codziennych, np. karmienie, usypianie lalki, w których zdaniem J. Piageta ujawnia się funkcja symboliczna. Wyraża się ona w zdolności dziecka do wyobrażania sobie przedmiotów lub sytuacji, aktualnie nie spostrzeganych, a także w umiejętności posługiwania się znakami i symbolami zastępującymi oznaczane elementy rzeczywistości. Odtwarzanie realnych scen odbywa się na podstawie naśladownictwa odroczonego, ponieważ dana czynność zabawowa jest wykonywana nie na podstawie bezpośredniej imitacji czynności, zachowań dorosłych, lecz po upływie pewnego czasu.

Istnieje tu zatem wyobraźniowa reprezentacja zjawiska rzeczywistego, jego obraz umysłowy. Obrazy te, zdaniem Piageta, można podzielić na obrazy reprodukcyjne, dotyczące obiektów znanych i obrazy antycypacyjne odnoszące się do przedmiotów uprzednio nie spostrzeganych, jakby wyprzedzających obraz spostrzeżeniowy. Jak wykazały badania eksperymentalne¹⁸, obrazy reprodukcyjne wyprzedzają w rozwoju czynności operacyjne, natomiast antycypacja wyobraźniowa danego układu przedmiotów w przestrzeni postępuje jakby w parze z kształtowaniem się operacji, a są one konieczne do wyobrażenia sobie przekształceń¹⁹.

Dzieci w tym okresie często wymyślają nowe, nietypowe, często nonsensowne słowa, zbitki wyrazowe, tworzą neologizmy, ożywiają rzeczy martwe i nadają im cechy ludzkie. Animizm oraz wyobrażanie właściwości i funkcji nieznanymi zjawiskami i przedmiotów nie znikają w drugim stadium, które przypada na okres trzech do sześciu lat. Około 3. roku życia dziecko wyraźnie odróżnia już świat realny i fikcyjny, a w jego świadomości zarysowują się dwie płaszczyzny: fantazji i marzeń oraz spostrzeganych zdarzeń i zjawisk.

¹⁶ M. Przetacznik-Gierowska, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, WSiP, Warszawa 1992.

¹⁷ M. Przetacznikowa, H. Spionek, *Wiek niemowlęcy*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, PWN, Warszawa 1986.

¹⁸ M. Przetacznik-Gierowska, G. Makiełło-Jarża, *Psychologia rozwojowa...*

¹⁹ Tamże, s. 115.

Wyobraźnia dziecka w tym okresie jest bardzo płodna. Dziecko inicjuje różne zabawy, identyfikuje się z fantastycznymi postaciami, wymyśla fakty, zdarzenia, w których dominują elementy fikcyjności i iluzji świata. Tworzy swój własny świat „na niby” zdominowany przez wyobraźnię. Jednocześnie do 5. roku życia pojmuje wszystko to, co uchwytnie i konkretne, z czym można się zapoznać bezpośrednio w działaniu. Różnorodne działania podejmowane przez dzieci spontanicznie, samowolnie lub z inicjatywy dorosłych, rozwijają twórczą wyobraźnię dziecka, które w wytworach plastycznych czy zabawie nie tylko imituje wzory i modele, ale także modyfikuje je i przekształca twórczo.

Przyjmując, że wyobraźnia jest zdolnością tworzenia wyobrażeń wytwórczych (nowych w stosunku do uprzedniego doświadczenia), a nie odtwórczych (będących funkcją pamięci) takie zachowania nie są dowodem bogatej wyobraźni dziecka. Należy jednak podkreślić, że wraz z wiekiem wyobraźnia mimowolna przekształca się w dowolną: kierowaną i twórczą. Dziecko z przewagą wyobraźni mimowolnej w sposób swobodny tworzy obrazy, których toku nie ograniczają związki i reguły logiczne. W drugiej fazie wieku przedszkolnego dziecko potrafi lepiej kierować swymi wyobrażeniami wytwórczymi, szczególnie wykonując interesującą czynność lub zadanie.

Stopniowo rozwój wyobraźni polega na coraz większym usamodzielnieniu się tej funkcji, czyli na stopniowym wyodrębnianiu się jej od czynności percepcyjnych. Dlatego tworzone przez dzieci wyobrażenia mogą wydawać się niezwykle, oryginalne, nietypowe, gdyż nie zauważamy ich związku z niedokładnymi, synkretycznymi spostrzeżeniami dziecka.

W wieku około 7–11 lat dzieci opanowały zasadę niezmienności złożonych aspektów świata fizycznego i rozwijają zdolność dokonywania operacji umysłowych na obrazach konkretnych, namacalnych przedmiotów, natomiast do około 12 lat nastolatki i dorośli na tym etapie rozwijają zdolność abstrakcyjnego myślenia i rozumowania hipotetycznego, czyli wnioskowania opartego na symbolach kategorii przedmiotów. W klasach młodszych, nabywając umiejętność uważnego obserwowania przyrody i innych zjawisk otoczenia, poszerzają możliwości wyobrażeniowej reprezentacji świata. Pod wpływem doświadczeń w uczeniu się zaznacza się refleksja dziecka nad własnymi procesami poznawczymi (dziecięce teorie umysłu), rozwija się np. metapamięć, czyli wiedza o własnej pamięci, doskonala się strategie zapamiętywania i zdolność twórczego myślenia. W okresie tym wyobraźnia dziecka staje się coraz mniej kierowana spontanicznością, gdyż podporządkowana jest myśleniu. Pełni jednak wiele różnych funkcji. Pobudza dziecko do działania w realnym świecie — funkcja stymulująca oraz wyłącza je z tego świata tworząc jego idealny obraz — funkcja kompensująca. Obie te funkcje wzajemnie się przenikają.

W klasach starszych można zauważyć przewagę myślenia nad wyobraźnią. Należy zaznaczyć, że w okresie późnego dzieciństwa wraz z rozwojem analizy spostrzeżeniowej, tj. umiejętności wyodrębniania w spostrzeganych przedmiotach cech i własności, konstytuujących dany obiekt i stanowiących jego istotne składniki, zmienia się także charakter wyobrażeń odtwórczych i wytwórczych dziecka. Spontaniczność u dzieci klas starszych stopniowo wygasa, pojawia się przewaga myślenia nad wyobraźnią twórczą, a realizm i rzeczywistość stopniowo biorą górę nad fantazją i wyobraźnią. Aby rozwój dziecięcej wyobraźni twórczej w wyniku większego niż dotychczas kierowania jej procesem przez nauczyciela nie był hamowany, należy zachować wła-

ściwą proporcję między pobudzaniem twórczej wyobraźni dzieci poprzez różne formy ekspresji i twórczości a doskonaleniem ich wyobrażeń odtwórczych, nieodzownych w nauczaniu różnych.

WSPOMAGANIE ROZWOJU WYOBRAŹNI TWÓRCZEJ DZIECKA

Psychologowie akcentują znaczący udział wyobraźni w zdolnościach uczenia się i kształtowania inteligencji dziecka. Powszechnie uważa się, że osoby obdarzone wyobraźnią bogatą mają łatwość i szybkość tworzenia wyobrażeń wytwórczych. Takie osoby potrafią wykorzystywać swe obserwacje, wiedzę i doświadczenie do wytwarzania nowych, oryginalnych obrazów i idei. Są pomysłowe, co ułatwia im naukę i działalność praktyczną.

Żywość, intensywność wyobraźni i bogactwo doświadczeń wizualnych wzmaga wrażliwość ucznia na różne problemy i ułatwia ich rozwiązywanie. Wzmaga też zdolność oderwania się od utartych sposobów myślenia i działania²⁰.

Wyobraźnia, rozwijająca się wraz z wiekiem oraz rozwojem psychicznym, wymaga ciągłych ćwiczeń, stosowania odpowiednich metod, zasad i środków, gdyż niewykorzystywana staje się słabsza, a jej twórcze możliwości mogą zanikać.

Zgodnie z koncepcją Lwa Wygotskiego dotyczącą rozwoju dziecka, najskuteczniejsze jest stymulowanie umiejętności dopiero dojrzewających, czyli mieszczących się w strefie najbliższego rozwoju²¹. Formy stymulujące rozwój zdolności twórczych powinny być dostosowane do aktualnych możliwości dziecka, uwzględniać jego nabyte umiejętności oraz wiedzę. Pobudzanie tych dyspozycji winno być wspomagane odpowiednio dobranymi zdaniami i tworzeniem właściwych warunków, które wyzwolą i będą stymulować aktywność dziecka. Istotne jest tu dopasowanie stymulacji do rzeczywistych potrzeb dziecka, jego rozwoju i funkcjonowania. Jedyne takie holistyczne podejście daje wymierne korzyści²².

Inwencja twórcza dziecka, jego upodobania, sposób mówienia, dążenia, pragnienia ujawniają się podczas działalności ekspresyjnej i eksploracyjnej, zabawy czy aktywności ruchowej²³. Biorąc pod uwagę dwa podstawowe wskaźniki twórczej wyobraźni, czyli nowość i oryginalność obrazu umysłowego, stanowiącego główny impuls określonej formy zachowania, a także rodzaj przejawianej przez dziecko działalności praktycznej rozwój wyobraźni twórczej można zatem wspomagać we wszelkiego rodzaju ćwiczeniach dydaktyczno-badawczych, które doskonałą płynność myślenia oraz jego oryginalność, dodatkowo uczą dziecko samodzielności w rozwiązywaniu różnych zadań, rozwijają zainteresowania, koncentrację, pamięć, uczyć umiejętności skojarzenio-

²⁰ *Plastyka w klasach początkowych*, red. Ł. Bobrowska, WSiP, Warszawa 1975, s. 22.

²¹ H.R. Schaffer, *Dziecko jako praktykant: Wygotskiego społeczno-poznawcza teoria rozwoju*, [w:] H.R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

²² E. Gruszczyk-Kołczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie rozwoju umysłowego czterolatków i pięcioletków*, WSiP, Warszawa 2004.

²³ D. Czelakowska, *Inteligencja i zdolności twórcze dzieci w początkowym okresie edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 97.

wej oraz motywują do działań, jak również w zabawach, które dziecko kreuje, kontroluje i zmienia. Według M. Grochowalskiej

...zabawa, pomimo tego, iż jest swobodną formą aktywności dziecka, może także przebiegać według instrukcji dorosłego, czyli być inicjowana dla osiągnięcia celu edukacyjnego. Umożliwia dzieciom nie tylko rozwijanie kompetencji poznawczych, doskonalenie umiejętności społecznych, uczenie się rozwiązywania problemów, rozwijanie pamięci, ale także doskonale pobudza kreatywność²⁴.

Zawiera także wiele różnorodnych wartości intelektualnych, moralnych i estetycznych stanowiąc teren ujawniania się zachowań twórczych, jest syntezą życia wyimaginowanego i życia realnego²⁵, a także specyficzną formą pobudzania i spełniania wyobraźni. To właśnie wyobraźnia powoduje, że często w zabawie pojawia się „mechanizm złudzenia”, poprzez aktywność jednostki dokonuje się przemiana symboli, rzeczywistości realnej w iluzję.

Potrzeba eksperymentowania, ciekawość świata, ciągle poszukiwanie nowych rozwiązań to cechy, które sprzyjają naturalnej nauce i rozwijaniu postawy twórczej dziecka. Często są one jednak tłumione wraz z rozpoczęciem nauki w szkole. Jest ona oparta przede wszystkim na logicznym myśleniu, konsekwencji i rozsądku, za które odpowiada lewa półkula. Tymczasem proces uczenia zachodzi na skutek obrazowania (wyobrażania) sobie tego, czego chcemy się nauczyć. Zdolności wizualizacyjne prawej półkuli mózgowej człowieka są doskonałym narzędziem w procesie nabywania wiedzy.

Aby kreatywnie rozwijać umysł dziecka należy stworzyć mu odpowiednie warunki i zastosować właściwe zasady i metody sprzyjające twórczemu myśleniu i wyobraźni. Istotną rolę w zabiegach edukacyjnych pełnią zasady, które określają, jak należy realizować określone cele. Obejmują one zarówno czynności nauczyciela, jak i uczniów — cały proces kształtowania wyobraźni. Stosowanie określonych zasad powinno uwzględniać kilka czynników: poziom rozwoju psychicznego dziecka i dokładną fazę tego rozwoju, poziom dojrzałości społecznej wyrażający się w stopniu przystosowania do wymagań społecznych i w relacjach z innymi²⁶.

Wśród zasad procesu kształtowania wyobraźni można wymienić:

- zasadę kierowania spostrzeganiem i wyobraźnią dziecka, polegającą na intencjonalnym pobudzaniu tej dyspozycji w różnych sytuacjach poprzez różnorodne zadania, uwzględniając jego możliwości percepcyjne i intelektualne (kierowanie uwagi, wzbogacanie jego pamięci),
- zasadę wzbogacania doświadczenia dziecka poprzez kierowanie jego działalnością psychoruchową w środowisku przyrodniczym i społecznym (działanie i przeżywanie),
- zasadę swobodnej ekspresji (zasadę spontaniczności i twórczości artystycznej),

²⁴ M. Grochowalska, *Marginalizowana i faworyzowana aktywność dziecka, czyli o bawieniu i uczeniu się*, [w:] *Psychopedagogiczne aspekty rozwoju i edukacji małego dziecka*, red. T. Parczewska, UMCS, Lublin 2010, s. 85–104.

²⁵ W. Okoń, *O zabawach dzieci*, PZWS, Warszawa 1970.

²⁶ J. Górniewicz, *Rozwój i kształtowanie wyobraźni dziecka*, Wydawnictwo Naukowe „Praxis”, Warszawa–Toruń 1992.

- zasadę „ustawicznego poszukiwania nieznanego w znanym” — „otwierania umysłów” dzieci na otaczającą je rzeczywistość. Odwoływanie się w procesie wychowania do wyobraźni, nawet tam, gdzie z pozoru wystarcza typowe zachowanie, sprawia, że z życia znika schematyzm i rutyna²⁷.

W procesie kształtowania wyobraźni dzieci szczególną rolę odgrywa wiele zabiegów, które wraz z metodami rozwijania myślenia twórczego i twórczości mogą być skutecznie wykorzystywane w różnych sytuacjach edukacyjnych. Można tu wymienić takie działania, jak:

- docenianie „każdego przejawu twórczego myślenia, pomysłowości, oryginalności myślenia u dziecka — niezależnie od wartości praktycznej pomysłu [...]. Ważne jest zauważenie twórczej inicjatywy ucznia, wyrażenie uznania dla jego intelektualnych czy artystycznych wysiłków, co sprzyjać będzie podniesieniu jego samooceny, pomoże mu uwierzyć we własne siły”²⁸ i podjąć z pasją nowe działania. Zwłaszcza w zabawach twórczych nie ma bowiem złych rozwiązań, nieprawidłowych odpowiedzi, są tylko rozmaite możliwości, pomysły,
- motywowanie dzieci do wytwarzania dużej liczby różnej kategorii pomysłów, uświadamianie im praktycznej wartości danego pomysłu, dokonywania ich oceny, poszukiwanie innych, różnorodnych możliwości i rozwiązań, aby zwiększyć wybór pomysłów i ulepszyć je, sprawdzić w praktyce, uczenie refleksji, głębszego namysłu, przewidywania²⁹,
- tworzenie warunków do realizowania twórczych pomysłów dzieci i uświadomienie im praktycznej wartości danego pomysłu, nauczanie, jak korzystać z rozumowania i wyobraźni, żeby ocenić własne pomysły, pomóc dzieciom poddać refleksji i krytycznej ocenie ich twórcze usiłowania³⁰,
- wykorzystywanie preferowanych zdolności twórczego myślenia, które pobudzają wyobraźnię: abstrahowania, transformowania, dokonywania skojarzeń, metaforyzowania, rozumowania dedukcyjnego i indukcyjnego³¹,
- wykraczanie poza zakres skojarzeń znanych, banalnych, związanych w umyśle dziecka z określoną rzeczą, zjawiskiem czy sytuacją, gdyż tylko wyjście poza krąg schematycznych, zautomatyzowanych pojęć umożliwia dziecku zrozumienie „zagadnień niejasnych na tle dotychczasowych [...] sposobów myślenia o danej rzeczy”³²,
- niekrytykowanie pomysłów dzieci, niepoddawanie ich ocenie tuż po ich przedstawieniu na forum grupy, przy jednoczesnym uczeniu aktywnego słuchania, także dla obrony swojego stanowiska poprzez podawanie konkretnych argumentów,

²⁷ Tamże, s. 73–75.

²⁸ Z. Zbróg, *Czytanie twórcze w młodszym wieku szkolnym*, „Nauczanie Początkowe” 2008/2009, nr 4, s. 85–94.

²⁹ R. Fisher, *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999, s. 52–56.

³⁰ Tamże, s. 52–56.

³¹ E. Nęcka, *Trening twórczości*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Olsztyn 1992; E. Nęcka, *Inteligencja i procesy poznawcze*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1994.

³² S. Szuman, *Dzieła wybrane*, vol. II, WSiP, Warszawa 1985, s. 264; H. Krauze-Sikorska, *Edukacja przez sztukę. O edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 206.

- wystrzeżenie się dostarczania dzieciom gotowych schematów i podsuwania gotowych pomysłów na rozwiązanie problemu — co może ograniczać ich twórcze inspiracje, zmniejsza chęć do poszukiwania nowych, kreatywnych rozwiązań i działań³³,
- zadawanie dzieciom pytań pobudzających twórcze myślenie (często nietypowych, dziwnych, pozbawionych sensu pytań, by mogło wyteńczyć swoją wyobraźnię i przedstawić swoje kreatywne przemyślenia), także prowokowanie ich do zadawania nietypowych pytań i nagradzanie za odpowiedzi, uznając nawet wypowiedzi niezrozumiałe, a czasem absurdalne, bezsensowne czy śmieszne³⁴,
- uczenie tolerancji dla odmiennych interpretacji i sposobów myślenia w grupie dzieci, dopuszczanie wielości równoważnych rozwiązań. Należy tu pamiętać, aby nauczyciel sam był tolerancyjny wobec innych rozwiązań, których nie preferuje,
- uczenie współpracy w grupie podczas rozwiązywania problemu, eliminowanie rywalizacji — nauczanie doceniania wartości efektu pracy zespołu („co dwie głowy, to nie jedna” — a cóż dopiero, gdy myślą np. 4 głowy), który często może pochwalić się wyjątkowo oryginalnymi pomysłami, dzięki wzajemnemu uzupełnianiu się i pobudzaniu do myślenia³⁵,
- uczenie odrzucania stereotypów myślowych, promowanie oryginalności, niezależności, otwartości i elastyczności myślenia, posiadanie własnego zdania,
- rozpoznawanie zdolności dzieci, począwszy od określenia, co udaje się im najlepiej, w czym osiągają sukces. Dzięki takim zabiegom możemy odpowiednio kształtować i rozwijać ich zdolności, a także ukierunkować ich działania tak, by były one konsekwentnie i systematycznie stymulowane,
- tworzenie warunków do dokonywania jak najbogatszych spostrzeżeń, ich dokładność, a także trwałość zależy bowiem od tego, ile analizatorów w nich uczestniczy i przygotowywanie do planowej, skierowanej na określony cel obserwacji, wzbogaconej pytaniami typu: co by było gdyby...?

Działania stymulujące myślenie twórcze, kreatywność i wyobraźnię dzieci powinny zatem przebiegać, zdaniem Jabłonowskiej, w atmosferze opartej na wzajemnym szacunku uczniów i nauczycieli poprzez tworzenie większej swobody w doborze i formie realizowanych treści nauczania; wprowadzanie zajęć integrujących zespoły klasowe, kształtowanie u uczniów adekwatnego poczucia własnej wartości, promowanie pracy grupowej i realizowanie treningów twórczości dla uczniów również w ramach zajęć obowiązkowych. W takim klimacie można szkołę uczynić „inkubatorem twórczości”³⁶.

³³ R. Fisher, *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999, s. 52–56.

³⁴ D. Czelakowska, *Inteligencja i zdolności twórcze dzieci...*, s. 97; K.J. Szmidt, *Szkoła przeciwko myśleniu pytajnemu: próba określenia problemu, sugestie rozwiązania*, „Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej” 2003, nr 2, s. 31; B. Muchacka, I. Czajka-Chudyba, *Strategia wspierania strukturyzacji wiedzy dziecka w sytuacjach edukacyjnych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

³⁵ Z. Zbróg, *Czytanie twórcze...*, s. 85–94.

³⁶ M. Jabłonowska, *Rozwijanie kreatywności we współczesnej szkole*, [w:] *Zdolności i twórczość jako perspektywa współczesnej edukacji*, red. J. Łaszczyk, M. Jabłonowska, Universitas Rediviva, Warszawa 2009, s. 177.

Niestety niektóre sposoby rozwijania myślenia twórczego, w tym wyobraźni, przez nauczycieli nie są korzystne. Kreatywni pedagodzy, ja zauważa K.J. Szmidt, czasami źle rozumieją cele działań wychowawczych i chcąc pomóc dzieciom w rozwoju popełniają takie błędy, jak:

- przymus improwizacji (który pojawia się w sytuacji, gdy coś nieoczekiwanego, oryginalnego i nieprzewidzianego jest serwowane z regularną częstotliwością i staje się schematyczne, niechciane, kojarzące się z nakazem),
- błąd przyspieszania doświadczeń (dostarczanie dzieciom wiedzy i doświadczeń zbyt wcześnie, podczas gdy nie są jeszcze na to gotowe),
- pozorne tolerowanie dowolności³⁷.

Nauczyciel rozwijając wyobraźnię twórczą dzieci powinien „mądrze kierować procesem uczenia się dziecka, a to już wymaga obszernej wiedzy psychologicznej i niebanalnych umiejętności pedagogicznych”³⁸. Powinien także wykazać wrażliwość zarówno na osiągnięcia, jak i potencjał, jaki dziecko posiada, wierzyć w jego możliwości rozwojowe i mieć „osobowość podnoszącą”, która pozwala nawiązać bliski kontakt z dzieckiem. Istotną rolę odrywa wspomaganie rozwoju dziecka poprzez „ukierunkowane uczestnictwo”. Chodzi tu o wzajemność procesu uczenia się, współgranie ról dziecka jako „praktykanta” i osoby dorosłej wspomagającej rozwój niekoniecznie poprzez jawne instrukcje dydaktyczne i automatyczne wykonywanie zadań³⁹.

ROZWÓJ WYOBRAŹNI TWÓRCZEJ — PRZEGLĄD BADAŃ

Badania wskazują, że zdolności wyobrażeniowe w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym najlepiej ujawniają się w ekspresji werbalnej, plastycznej, muzycznej. Poprzez wykorzystanie bajek (w szczególności bajek powstałych na bazie Piramidy skojarzeń)⁴⁰ i ekspresji plastycznej⁴¹, muzyczno-ruchowej⁴², wyobraźnię można także stymulować. Tego typu działania wpływają na procesy psychiczne i emocjonalne dzieci, angażują ich stany uczuciowe, pobudzają do tworzenia. Dzięki podwójnemu kodowaniu (prawa + lewa półkula mózgowa) zwiększa się także efektywność procesów pamięcio-

³⁷ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości. Idee — aplikacje — rady na twórczą drogę*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005, s. 101 i in.

³⁸ E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie dzieci w rozwoju zdolności skupiania uwagi i zapamiętywania*, WSiP, Warszawa 2005.

³⁹ H.R. Schaffer, *Dziecko jako praktykant...*

⁴⁰ J. Gralewski, *Piramida skojarzeń jako nowa metoda pomocna w tworzeniu*, [w:] *Twórczość w teorii i praktyce*, red. S. Popek, R.E. Bernacka, C. Domański, B. Gawda, D. Turska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

⁴¹ D. Dziedziewicz, *Wpływ bajki na rozwój wyobraźni twórczej w okresie przedszkolnym. Eksperymentalne badania stymulowania wyobraźni twórczej z wykorzystaniem bajek i ekspresji plastycznej*, [w:] *Uczeń zdolny wyzwaniem dla współczesnej edukacji*, red. J. Łaszczyk, M. Jabłonowska, Wydawnictwo APS, Warszawa 2008; D. Dziedziewicz, *Śladami wyobraźni twórczej. Bajka i działania plastyczne jako metody stymulowania i analizowania twórczości najmłodszych*, [w:] *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, red. M. Karwowski, A. Gajda, Wydawnictwo APS, Warszawa 2010.

⁴² M. Kisiel, *Edukacja wyobraźni dziecka z wykorzystaniem elementów muzyki, plastyki, słowa, ruchu w kształceniu zintegrowanym*, [w:] *Edukacja kreatywna*, red. E.A. Zwolińska, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005; *Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci i młodzieży*, red. S. Popek, WSiP, Warszawa 1985.

wych. Ponadto wyobrażenia postrzegane są w formie zabawy, zatem nauka staje się miłsza i w efekcie daje lepsze rezultaty. Prawo Yerkesa-Dodsona mówi, że

...istnieje nieliniowa zależność między pobudzeniem emocjonalnym a efektywnością działania. Wzrost pobudzenia zwiększa, do pewnego stopnia, poziom wykonania zadania. Zbyt silne stany uczuciowe zakłócają i deformują ludzkie czynności⁴³.

Optimum pobudzenia korzystnego dla twórczości znajduje się nieco powyżej poziomu przeciętnego, skąd wynika zasadność stosowania humoru w działaniach treningowych.

Istotną rolę w pobudzaniu i rozwijaniu wyobraźni twórczej nie tylko dzieci, ale także osób w różnych grupach wiekowych wykazują treningi twórczości rozumiane jako zespół psychoedukacyjnych ćwiczeń grupowych stosowanych dla rozwijania dyspozycji postawy twórczej jednostek. Dyspozycje te uważane są za przejaw dążenia do samorealizacji człowieka i ulepszenia jego środowiska życia⁴⁴. Skuteczność różnych składowych treningów ukazują metaanalizy Ginamarie Scott, Lyle'a Leritza i Michaela Mumforda⁴⁵. Polskie metaanalizy Ewy Wiśniewskiej i Macieja Karwowskiego⁴⁶ wykazały, że realizowane w kraju treningi charakteryzują się znaczną efektywnością. Po zakwalifikowaniu analizowanych 44 treningów do 10 ogólniejszych kategorii określono, że sześć z nich jest niezwykle efektywnych. Najefektywniejszy okazał się trening wyobraźni poprzez stymulację plastyczną, trening rozwiązywania problemów — heurystyki — i trening interpretacji polisensorycznych. Na miejscu trzecim znalazł się trening zdolności literackich i trening wyobraźni — stymulacja werbalna, następnie trening myślenia dywergencyjnego oparty na propozycjach Necki. Delta Glassa wskazuje na jego umiarkowaną efektywność, chociaż nadal jest to oddziaływanie pozytywne.

Wstępne badania Marcina Soszyńskiego⁴⁷ wykorzystujące Fabularny Trening Twórczości, w którym zastosowano pobudzające wyobraźnię popularne gry fabularne (RPG), wykazały jego efektywność w stymulowaniu wyobraźni twórczej, jak i wzbudzaniu motywacji. Ćwiczenia, w których skupiono się głównie na pobudzaniu płynności ideacyjnej uczestników typu: „Wyobraź sobie kim jestem?“, „Wyobraź sobie, kim mógłbym być?“, „Wyobrażam sobie, że to jest...“, „Rysowanie wyobraźni“, „Wyobraź to sobie“, „Czy to jest do czegoś podobne?“ mające na celu m.in. wizualizację przedmiotów i sytuacji oraz tworzenie trwałych i dokładnych wyobrażeń poprawiły płynność myślenia uczestników i nieznacznie poziom oryginalności wytworów, co wraz ze wzrostem ich liczby może świadczyć o skuteczności treningu.

⁴³ M. Tomaszewska, *Trening kreatywności w rozwijaniu zdolności myślenia twórczego*, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 2003, s. 58.

⁴⁴ K.J. Szmidt, *Szkice do pedagogiki twórczości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001; A. Góralski, *Reguły treningu twórczości*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1995; I. Czaja-Chudyba, *Jak rozwijać zdolności dziecka?*, WSiP, Warszawa 2009; I. Czaja-Chudyba, W. Went, *Twórczo odkrywam świat — Program rozwijania twórczego myślenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej*, MCDN, Nowy Sącz 2009.

⁴⁵ A. Chybicka, *Psychologia twórczości grupowej. Jak moderować zespoły twórcze i zadaniowe*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.

⁴⁶ E. Wiśniewska, M. Karwowski, *Efektywność treningów twórczości — podejście metaanalityczne*, „Ruch Pedagogiczny” 2007, nr 3–4, s. 31.

⁴⁷ M. Soszyński, *Rozwijanie kreatywności poprzez Fabularny Trening Twórczości*, [w:] *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, red. M. Karwowski, A. Gajda, Wydawnictwo APS, Warszawa 2010.

W rozwijaniu wyobraźni istotną rolę może także pełnić trening twórczości z wykorzystaniem humoru. Pamiętając o zasadzie „podejście do pracy z uśmiechem zawsze stymuluje myśl twórczą”⁴⁸ można wpływać na wzrost oryginalności pomysłów dzieci i ich myślenie dywergencyjne. Wpływ emocji pozytywnych na nastawienie percepcyjne jednostki i postulat używania humoru w pracy z grupą treningową wysuwają wiele autorów (m.in. Ziv, Tokarz; Goodchilds, Smith, Nęcka)⁴⁹. Wyniki pionierskich badań eksperymentalnych Dominiki Sobczyk, w których zastosowano trening twórczości z wykorzystaniem humoru, wykazały jego znaczący wpływ na zdolności twórcze mierzone poprzez wyniki w testach twórczości oraz na wyższy poziom kreatywności (średnie wyniki uzyskano w zakresie płynności mierzonej liczbą wypowiedzi, nieco niższe w zakresie giętkości mierzonej liczbą kategorii, a bardzo istotne dla oryginalności mierzonej liczbą metafor). Badając eksperymentalnie wpływ stanu emocjonalnego na efektywność myślenia twórczego Marcin Czarnocki i Witold Siekierzyński również dowiedli, że jednostka w pozytywnym nastroju jest w stanie generować więcej pomysłów, ale wiele z nich ma charakter wtórny⁵⁰.

Warto podkreślić, że dla pojawienia się klimatu sprzyjającego kreatywności istotny wpływ ma osoba lidera grupy. Zdaniem Karwowskiego optymalny dla treningu twórczości styl przewodzenia pojawia się, gdy trener jest liderem demokratycznym, niedyrektywnym, transformatywnym, charyzmatycznym i emocjonalnym⁵¹.

ZAKOŃCZENIE

Dziecko przechodzi do szkoły z konkretnym charakterem procesów poznawczych. Podczas nauki szkolnej wzrasta zakres, dokładność i bogactwo wyobrażeń oraz umiejętność uogólniania powiązana z myśleniem. Narastające doświadczenie i wiadomości z różnych dziedzin życia dostarczają wyobraźni cennego tworzywa, pobudzając i rozwijając jej oryginalność twórczą. Istotny wpływ na jej poziom ma rozwój myślenia, który powoduje, że wyobrażenia odtwórcza przez zdolność łączenia w procesie myślenia spostrzeganych elementów rzeczywistości zmienia się w wyobraźnię wytwórczą. W miarę rozwoju umysłowego bardzo nieznaczne momenty działalności wyobraźni twórczej u najmłodszych dzieci ulegają postępującym przemianom ilościowym i jakościowym w następnych latach.

Aby dziecko przejawiało cechy twórcy, nauczyciel powinien zatem zwrócić szczególną uwagę na kształtowanie i zintensyfikowanie jego wrażliwości na świat, na płynność i mobilność myślenia, jak również osobistą oryginalność, pomysłowość oraz zdolność do przeobrażania rzeczy. Istotne jest również rozwijanie zdolności ana-

⁴⁸ P. Birch, B. Clegg, *Przypieszony kurs kreatywności*, Wydawnictwo ONE Press, Gliwice 2007.

⁴⁹ A. Ziv, *Using Humor to Develop Creative Thinking*, The Haworth Press, Tel Aviv 1989; A. Tokarz, *Poczucie humoru a aktywność twórcza człowieka*, „Psychologia Wychowawcza” 1991, nr 4, s. 299–309; A. Tokarz, *Dynamika procesu twórczego*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005; Goodchilds, Smith, za: C. Matusewicz, *Humor, dowcip, wychowanie. Analiza psychologiczna*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1976; E. Nęcka, *Trening twórczości. Podręcznik metodyczny*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1989.

⁵⁰ M. Czarnocki, W. Siekierzyński, *Wpływ stanu emocjonalnego na efektywność myślenia twórczego*, „Psychologia Wychowawcza” 2000, nr 2–3, s. 128–134.

⁵¹ M. Karwowski, *Trening twórczości — rozpoznanie, monitorowanie, przewodzenie*, [w:] *Trening twórczości w szkole wyższej*, red. K.J. Szmidt, Wydawnictwo WSHE, Łódź 2005.

lizej i syntezy oraz organizacja konkretna, czyli umiejętność harmonizowania myśli. Postawa twórcy jest zespołem dyspozycji emocjonalnych. Przejawia się ona w umiejętności postrzegania tego, co otacza dziecko, w zdolności rozumienia, reagowania i dziwienia się, stawiania sobie pytań i angażowania się w działanie, wszystkie zatem działania nauczyciela powinny zmierzać do rozwijania aktywności twórczej i twórczej wyobraźni, która umożliwi nie tylko lepsze przyswajanie wiedzy i umiejętności, ale także z czasem pozwoli dziecku na sprawniejsze funkcjonowanie w społeczeństwie. By ten cel osiągnąć, wspomagać dziecko w odkrywaniu i uświadamianiu własnego potencjału twórczego powinien twórczy nauczyciel, który promuje w pracy nowatorskie pomysły, jest otwarty na pomysły innych, stale wzbogaca swą wiedzę merytoryczną i podnosi swoje kompetencje zawodowe⁵².

Beata Sufa

DEVELOPMENT OF IMAGINATION IN ELEMENTARY SCHOOL

Summary

Creative imagination is one of the most important abilities, which are crucial to use creative potential in effective way. Psychologists and pedagogues emphasize the involvement of imagination in learning abilities of a child. It is generally regretted that people with imagination easily create projections. This kind of people know how to use their observation, knowledge and experience to create new, original pictures and ideas. They are inventive which makes it easier for them to learn. Considering two basic ratings of creative imagination, which means originality of mind — main impulse of behaviour, and kind of practical activity of a child, imagination development can be pushed by fun and plays, which child creates, controls, changes, as well as by exercises, which can hone the fluency of thinking. By these exercises children learn how to be independent, they develop their hobbies, concentration, memory and motivate to be active.

Research shows that imagination ability in kinder garden and elementary age are mainly visible in verbal, art and music expression. Using fairy tales, art, music expression can be stimulating for imagination ability as well, because presented contents are substantial for children. They ask many varied questions, are prepared to be active, to explore and create.

---

⁵² A. Szkołak, *Mistrzostwo zawodowe nauczycieli wczesnej edukacji: istota, treść, zachowania*, Wydawnictwo Attyka, Kraków 2013.